

MƏDƏNİ MİRASIN PAYLAŞILMASI: AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDAKI ETNO-MƏDƏNİ TƏSİRLƏR

UOT:94(479,24),930:314
<https://doi.org/10.30546/3006-0346.2024.6.84.050>

ŞAHİSMAYIL İSMAYİLOV

*Azərbaycan Dillər Universiteti,
Azərbaycan Universiteti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

E-mail: ismayilovsahismayil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7441-3575>

Giriş

Dünya siyasəti və diplomatiyasında çox dərin iz qoymuş XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində Azərbaycan xalqının tarixi inkişafında yeni dövr başlandı. SSRİ-nin parçalanması onun tərkibində birləşmiş digər respublikalar kimi Azərbaycanın da müstəqilliyinə yol açdı. 1991-ci il avqust ayının 30-da Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti növbədənəkar sessiya çağıraraq "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında" bəyannamə qəbul etdi, oktyabrın 18-də isə "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya Aktı qəbul olundu.

Müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikası dünya dövlətləri ilə münasibətlər yaratmalı, özünün xarici siyasətini qurmalı idi. Daxili və xarici siyasətini milli maraqlara əsaslanaraq quran Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək yolu ilə gedir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi: "Bu siyasət milli xüsusiyyətləri nəzərə alır, Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, milli ənənələri və bununla birlikdə dünyəvi dövlət quruculuğunda beynəlxalq təcrübədir" [1,s.97].

Dünya dövlətləri içərisində Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci il noyabr ayının 11-də ilk tanıyan ölkə qardaş Türkiyə Respublikası oldu. 1991-ci il dekabr ayının 8-də isə Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində özünün ilk addımını uğurla ataraq İslam Konfransı Təşkilatına, 1992-ci il martın 2-də isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatına daxil oldu.

Özünün xarici siyasət fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası qarşılıqlı əlaqə qurmaq, sülhsevər xarici siyasət aparmaq prinsipindən çıxış edir və çalışır ki, dünyanın bütün ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratsın, müstəqillik prinsiplərinə riayət etsin, başqa ölkələrin daxili işlərinə qarışmasın, ərazi bütövlüyünü tanıсын. Əlbəttə ki, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin də ona qarşı belə münasibətdə olmasını arzulayır və xarici siyasət sahəsində dünyanın bütün ölkələri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı münasibətlər yaratmaq siyasəti

aparır. Bu şəraitdə ölkənin milli maraqları, siyasi, iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələrin tarixi təcrübəsi, müasir siyasi və iqtisadi reallıqlar, hansı ölkənin dünya siyasətinə necə təsir edəcəyi əsas götürülür.

Azərbaycan və Türkiyə arasında münasibətlərin başlanğıcı və ilk addımlar

Azərbaycanın Türkiyə ilə münasibəti onun digər dünya dövlətləri ilə mövcud münasibətlərindən köklü surətdə fərqlənir. Belə ki, Azərbaycan və Türkiyə eyni dilə, dinə, tarixə və kökə mənsubdur. İki ölkə arasındakı münasibətlər tarixi sınaqlardan çıxmış dostluq və qardaşlıq münasibətləridir.

XX əsrin əvvəllərində rus imperiyasının zəifləməsi nəticəsində "oktyabr" çevrilişi baş vermiş və Qafqaz Rusiyasının nəzarəti altından çıxmışdı. Çox ağır siyasi şəraitdə Türkiyə regionda Azərbaycanın xilaskarı kimi çıxış etdi və məhz bu zamandan etibarən Azərbaycan və Türkiyə arasında əsl dostluq, qardaşlıq münasibətləri yarandı. Və qeyd edək ki, Türkiyə 1918-ci il iyul ayının 4-də Transqafqaz respublikaları ilə "Sülh və dostluq haqqında müqavilə bağladı. Azərbaycanla Türkiyənin bağladığı müqaviləyə əsasən Azərbaycan Türkiyə ilə geniş sərhədlərə malik idi. Bu məsələ haqda T.Svyatovskinin qeyd etdiyi kimi, 4 min kv. km. ərazini itirən Ermənistandan və iki rayonu tərk etməyə məcbur qalmış Gürcüstandan fərqli olaraq Azərbaycan-Osmanlı müqaviləsində "dostluq" sözü reallığa daha çox uyğun idi. Azərbaycan nəinki heç nə itirmədi, hətta Türkiyənin köməyi ilə Bakını qaytaracağına ümid etdi. Artıq sentyabr ayının 15-də Türk İslam ordusu Bakını azad etdi. Türkiyənin köməyi ilə Azərbaycan sərhədlərini möhkəmləndirməyə başladı, lakin Almaniyə blokunun məğlubiyyəti nəticəsində, 30 oktyabr 1918-ci ildə Mudros razılaşmasının imzalanmasından sonra, Türkiyə regionu tərk etməli oldu.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dağıldıqdan və Sovetlər hakimiyyətdə gəldikdən sonra Türkiyənin Antanta ölkələri ilə bir neçə cəbhədə vuruşması ilə əlaqədar zəifləməsindən istifadə edən Rusiya 1920-ci il dekabr ayının 7-də Azərbaycan KP MK-nın qərarı ilə Zəngəzuru Ermənistanına verməyə Azərbaycanı

məcbur etdi. Nəticədə, Türkiyə ilə sərhəddə yerləşən böyük bir ərazini itirən Azərbaycanla onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan arasında ərazi əlaqəsi kəsildi. Türkiyə isə buna mane olmaq iqtidarında deyildi. Lakin Türkiyə gələcəkdə Naxçıvanı Ermənistanın təcavüzündən xilas etmək və Azərbaycanın bu hissəsi ilə sərhədi qoruyub saxlamaq üçün qərar qəbul etdi. 1921-ci il martın 16-da Moskvada Sovet Rusiyası və Türkiyə arasında müqavilə bağlandı [2, s.225]. Bu müqavilədən əvvəl isə Rusiya və Türkiyə arasında Qars müqaviləsi bağlanmışdı. Hər iki müqavilədə Naxçıvanın ayrıca statusu və Azərbaycanla sıx əlaqəsi təsdiq edilirdi. Moskva müqaviləsində Naxçıvan "Azərbaycan proteksiyası altında muxtar ərazi" adlanırdı; Qars müqaviləsində "Azərbaycan himayəsi altında" sözləri istifadə olunmuşdu [3, s.235].

Azərbaycan və Türkiyə, dünya dövlətləri ilə olduğu kimi, bir-birləri ilə olan münasibətlərdə də xarici siyasət vasitələrindən istifadə edirlər. Şübhəsiz ki, xarici siyasətdə siyasi proqnozlar və strateji məqsədlərdən başqa ikitərəfli və çoxtərəfli siyasi-iqtisadi münasibətlər də müəyyən edici rol oynayır.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində xarici siyasət vasitələrinin hamısından istifadə olunur. Lakin Azərbaycanın Türkiyə ilə münasibətlərində bütün amillərdən əlavə mədəni yaxınlıq böyük rol oynayır ki, bura tarixi və dini sahələr də daxil edilir. Mədəniyyətin çox vacib bir hissəsi olan təhsil-tədris sahəsində əməkdaşlıq, mədəni mübadilə proqramları, kütləvi informasiya vasitələri tərəflərin daha da yaxınlaşmasına şərait yaradır. Türkiyə və Azərbaycan arasındakı iqtisadi münasibətlər həm mal mübadiləsinə, həm də kapital, xidmət və işçi qüvvəsi mübadiləsinə imkan verəcək potensiala malikdir. Hər iki ölkə iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirmək qətiyyətindədir. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən qarşılıqlı mənfəətlərlə yanaşı regionda yerləşən dövlətlərin iqtisadi mənafeələrini, onlar arasındakı rəqabət və güc balanslarını da nəzərə almaq lazım gəlir.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişaf etdirilməsində mətbuatın da böyük rolu var. Burada televiziya kanallarının rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır, çünki bir ölkənin televiziya kanallarının digər ölkədə yayımlanması insanlar arasında ünsiyyətin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır, insanlar ünsiyyətdə olarkən mövcud olan cüzi dil fərqi asanlıqla aradan götürürlər. Sevindirici haldır ki, son zamanlar bu sahədə də əlaqələr yüksələn xətt üzrə inkişaf edir.

Yada salmaq lazımdır ki, Azərbaycan və Türkiyə arasında münasibətlər hələ SSRİ-nin parçalanmasın-

dan bir az əvvəl başlanmışdı. 1990-cı il yanvarın 10-da iki ölkə arasında "Mədəni və elmi mübadilə protokolu", Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra isə 1992-ci il fevralın 29-da Bakıda niyyət protokolu imzalanmışdır. Bu protokol əsasında Türkiyə Azərbaycana əlifba tətbiqində, təhsil islahatında yardım etməli, türkcə təhsil verən məktəblərin açılması və texniki ehtiyaclarını, kitab və digər məktəb ləvazimatı ilə təmin etməli, azərbaycanlı tələbələrin Türkiyədə təhsil almalarına şərait yaratmalı idi [4, s.88-89]. 1995-ci ildə Türkiyə Respublikasının Prezidenti Süleyman Dəmirəl Bakıya gələrkən Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri haqda fərəhlə öz fikrini bildirmişdir: "Azərbaycan Türkiyənin xarici siyasətində xüsusi yer tutur, Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildikdən sonra qısa vaxt ərzində Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı münasibətləri çox tez inkişaf etdi və mütəşəkkil görünüş aldı" [5]. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində yeni mərhələ başladı. Noyabrın 9-da Türkiyə Respublikası hökumətinin ümumi iclası heç bir qeyd-şərtsiz Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin tanınması haqda təlimat qəbul etdi [7]. Noyabrın 16-da isə Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələri şərtləndirmək məqsədilə xüsusi orqan - İşgüzar Əməkdaşlıq Komitəsi yaradıldı. İki qardaş və dost dövlət arasında sosial-iqtisadi və mədəni əlaqələr daim genişlənir. Bir əsrlik vaxt ərzində ilk dəfə 1991-ci il oktyabrın 29-da Araz çayı üzərində Naxçıvanla Türkiyəni birləşdirən körpü salındı. Türk şirkəti "Matsandış" tərəfindən tikilən, 288 metr uzunluğu olan körpü Türkiyəyə 5 milyon ABŞ dollarına başa gəldi. Körpünün açılışına həsr edilmiş təntənəli mərasimdə Süleyman Dəmirəl öz çıxışında qeyd etdi ki, bu, təkcə Azərbaycanla Türkiyəni deyil, həm də Avropa ilə Asiyanı birləşdirir. Blokada illərində Naxçıvan Muxtar Respublikası bu yol vasitəsilə təchiz olunurdu. Bu yol Naxçıvan üçün həyati əhəmiyyət daşıyırdı [8]. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Demokratik Respublikası yarananda Türkiyə onu tanıyan ilk dövlət oldu. 1991-ci il noyabrın 6-da yenə də Türkiyə Respublikası Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət oldu. 1992-ci il yanvarın 14-də Azərbaycan və Türkiyə arasında diplomatik münasibətlərin bərpası haqda protokol imzalandı. Bir neçə gündən sonra yanvarın 24-də Ankarada iki dövlət arasında "Dostluq, əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq münasibətləri haqda" saziş bağlandı.[9] 1992-ci il yanvarın 29-da Altan Karamanoğlu Türkiyənin Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri təyin olundu [10]. Fevralın 4-də İstanbulda Qaradəniz Sahili ölkələrin daxil olduğu Qaradəniz İqtisadi

Cəmiyyətinin yaranması haqda danışıqlara başlandı. Türkiyənin dəvəti ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti Bəyannaməni imzaladı. Qaradəniz İqtisadi Cəmiyyətinin yaradılması haqda proseslərdə iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyəti İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının keçirdiyi görüşün şahidi oldu [11].

Nəticə

Azərbaycan və Türkiyə arasında tarixi və mədəni köklərə əsaslanan qardaşlıq münasibətləri müstəqillik dövründə daha da möhkəmlənmiş və strateji əməkdaşlığa çevrilmişdir. Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini ilk tanıyan ölkə olaraq onun beynəlxalq aləmdə mövqeyinin güclənməsinə, dövlət quruculuğu prosesinə və iqtisadi inkişafına böyük töhfə vermişdir.

İki ölkə arasında diplomatik, iqtisadi, mədəni və hərbi sahələrdə qurulan əməkdaşlıq qarşılıqlı fayda və regional sabitlik üçün əhəmiyyətli rol oynayır. Əsasən, enerji layihələri, nəqliyyat dəhlizləri və mədəni mübadilələr bu əlaqələrin strateji xarakterini daha da gücləndirmişdir. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri qlobal və regional çağırışlara qarşı birgə cavab vermək üçün nümunəvi tərəfdaşlıq modeli olaraq formalaşmışdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. «Гейдар Алиев открывает миру Азербайджан» Б. 1994, с.97
2. «История дипломатии», том 3, Москва, 1965, с. 225
3. Milman. "Azərbaycan SSR", s. 235
4. T.C.Milli Egitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Dairesi Yayınları, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları Arasında - Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler I, (Birinci Kitap), Yayın №1/1, Ankara, 1993, s.88-89
5. "Xalq" qəzeti, 9 dekabr, 1995
6. "Ayna" qəzeti, 16 dekabr, 1995
7. "Respublika" qəzeti, 11 noyabr, 1991
8. "Respublika" qəzeti, 30 dekabr, 1991
9. "Ayna" qəzeti, 29 yanvar, 1992
10. "Respublika" qəzeti, 30 yanvar, 1992
11. "Ayna" qəzeti, 23 dekabr, 1995

XÜLASƏ

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdi. 1991-ci ildə qəbul edilən dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı ilə Azərbaycan bey-

nəlxalq aləmdə öz yerini tutmağa başladı. İlk olaraq Türkiyə Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdı və iki ölkə arasında qardaşlıq əlaqələri gücləndi. Azərbaycan xarici siyasətini sülhsevərlik və milli maraqlar əsasında qurdu, dünya ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmağa çalışdı.

Azərbaycan və Türkiyə arasında tarixi, mədəni və dini yaxınlıq, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri möhkəmləndi. Xüsusilə, Ümid körpüsünün tikilməsi və digər strateji layihələr iki ölkə arasında əlaqələri daha da dərinləşdirdi. 1990-cı illərin əvvəllərində başlayan bu əməkdaşlıq bu günə qədər həm siyasi, həm də iqtisadi sahələrdə əhəmiyyətli nəticələr vermişdir.

Açar sözlər: *Müstəqillik, SSRİ, Heydər Əliyev, Konstitusiyaya Aktı, İslam Konfransı Təşkilatı.*

Sharing of Cultural Heritage: Ethno-Cultural Influences Between Azerbaijan and Turkey

SUMMARY

In the early 1990s, with the dissolution of the Soviet Union, Azerbaijan regained its independence. Following the adoption of the Constitutional Act on State Independence in 1991, Azerbaijan began to establish its place in the international community. Turkey was the first country to recognize Azerbaijan's independence, strengthening the fraternal ties between the two nations. Azerbaijan's foreign policy was based on principles of peace and national interests, aiming to foster mutually beneficial relations with countries around the world.

The historical, cultural, and religious bonds between Azerbaijan and Turkey were reinforced, alongside economic cooperation. Significant initiatives, such as the construction of the Umid (Hope) Bridge and other strategic projects, further deepened their bilateral relations. This collaboration, initiated in the early 1990s, has continued to yield substantial political and economic benefits to this day.

Keywords: *Independence, USSR, Heydar Aliyev, Constitutional Act, Organization of Islamic Cooperation.*